

I. I. U.
II
1305
L

N. IORGA

CE DATORIM CĂRTII ENGLESE

CONFERINȚĂ LA CURSURILE DE VARĂ
DE LIMBA ENGLEZĂ DE LA SINAIA,
31 IULIE 1938.

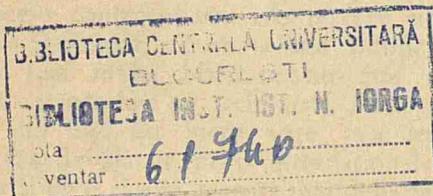
„DATINA ROMÂNEASCĂ“
VĂLENII-DE-MUNTE
1938

N. IORGĂ

CE DATORIM CĂRTII ENGLESE

CONFERINȚĂ LA CURSURILE DE VARĂ
DE LIMBA ENGLEZĂ DE LA SINAIA,
31 IULIE 1938.

„DATINĂ ROMÂNEASCĂ“
VĂLENII-DE-MUNTE
1938

II 1305 L

MICROGA

00000000

CE DATORI
CĂRUÎNENIGRE

EXTRAS DIN
„CUGET CLAR“, 1938.

Ce datorim cărții englese

Doamnelor și Domnilor, cele mai multe conferințe nu au nicio scusă. Aceasta are una. N'ar exista dacă aș fi oferit-o eu, dar n'am oferit-o, ci o vizită amabilă a colegului meu Burbank, de la Universitatea din București, a unui coleg de la Constantinopol și a vechiului meu elev, care este d. Grimm, — nu știu dacă legătura aceasta pentru noi se vede: dacă eu am vrâsta profesorului și dacă el nu a trecut puțintel peste vrâsta pe care trebuie să o aibă elevul, — visita aceasta, în care erau trei nați, — Grimm reprezintă două, cei doi Englesi încă una —, a fost atât de capabilă de a mă influența, încât am călcăt o hotărire pe care nu știu dacă ati observat-o d-voastră, hotărirea de a nu da conferințe.

Când sănt stăruințe așa de mari, atunci cedezi. Când vorbesc despre o materie pe care o cunosc mai puțin, cedezi cu atât mai mult. De obiceiu conferențiarul are rezerve pe care el singur le știe și, cum se întâmplă că nu le știe publicul, este mai bine; vorbitorul are mai multă libertate: nu știe conferențiarul, nici publicul, iar, în ce privește pe stenografi, stenografi își fac datoria.

Dar a mai fost încă un lucru care m'a determinat să vin în orașul acesta așa de plăcut, de o internaționalitate atât de variată vara, unde am și eu o căsuță, trecută mai departe în familia mea, — pentru a da această conferință.

Eu cred că, în ce privește legăturile dintre noi și dintre cultura engleză, exprimată în literatura engleză, — fiindcă eu păstrez vechea mea teorie: literatura nu este un lucru în aer, ci expresia unei societăți, o expresie care nu trebuie să coboare societatea în jos, dar care are totă voia să o ridice în sus, — cred că, în ce privește legătura dintre noi și literatura engleză, concepută ca expresie a societății engleze, ca tradiție de trecut, ca îndreptariu de viitor, sănt raporturi care n'au fost încă prezintate. Și voi atinge ceva din aceste raporturi, în legătură și cu o experiență pe care am făcut-o eu insuși, — fiindcă o anumită epocă din viața mea este tocmai momentul când am ajuns noi a cunoaște direct literatura engleză, și anume nu o literatură engleză devenită internațională, ca Shakespeare, ci cealaltă literatură engleză, care nu a devenit internațională și pe care nu o cunoșteam, și literatura aceasta am înțeles-o eu de la dânsii de acasă și în insuși spiritul ei.

În materie de traduceri, păstrez unele opinii care sănt defavorabile traducătorilor. Traducerile se împart în două: traduceri foarte exacte, care nu au nicio valoare literară, și traduceri care au o valoare literară, dar nu sănt de loc exacte. Prin urmare, nu înțeleg să vie cineva și să ni presinte un scriitor engles, când se vede foarte bine că nu este scriitorul engles, ci un indigen de al nostru, precum, iarăși, nu înțeleg să-și bată cineva joc de numele unui scriitor ilustru introducând o producție manifest indigenă, care n'are nimic a face cu opera aceluia scriitor. La noi, alături de o literatură originală, care este de o spontaneitate și de o ușurință extraordinară, — romanul, și săptămâna, — este și o literatură de traduceri, care se face cu aceiași ușurință.

Fiecare popor trebuie să fie cunoscut în literatura sa, de cineva care a ajuns să înțeleagă limba lui, a ajuns să o înțeleagă în aşa fel, încât să nu existe nicio greutate când cetește, fiindcă, imediat ce se simte greutatea la lectură, intervine gestul de școală de a lăua un dictionar, și este mai bine să nu înțelegi un număr oarecare de cuvinte, pentru că le poți găci chiar atunci, decât să intervie dicționariul.

Această parentesă cred că nu este cu desăvârsire inutilă.

Dar, acum, după toate lămuririle pe care ați binevoit să le ascultați, se venim la insuși fondul chestiunii: la ce-ar putea servi literatura engleză?

Intrebarea trebuie să se pună fără indoială, și iată de ce.

Odinioară, lumea cetății, în afara de literatura fiecărui popor, o singură literatură: literatura franceză, care domina în toată lumea, cum a dominat, o bucată de vreme, literatura latină. Câteva cuvinte nu vor strica pentru a semnală răul pe care influența franceză l-a făcut literaturii engleze în secolul al XVIII-lea. A trebuit să vină un primitiv de geniu, din Scoția, Robert Burns, ori să se găsească un mistificator, cel care a presintat poemul călugărului Rowland, Chatterton, pentru ca să se revină la cele două izvoare de inspirație eternă care sănt poporul, de o parte, și trecutul istoric, de altă parte.

Dar influențe de acestea de la o literatură la altă literatură sănt foarte multe și părțile în care un popor este stăpânit de cugetarea altui popor n'au importanță, nu merită să fie ținute în sama cătușii de puțin.

Deci, odinioară era o literatură locală, națională, și o literatură universală: latinește pe vremuri, în evul mediu, franțuzește o bucată de vreme, — chiar italienește, pe la 1560-1600, dar pe urmă franțuzește în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea.

Literaturi sănt foarte multe și ajung să fie cunoscute azi literaturile tuturor popoarelor. Une ori aceste literaturi sănt foarte interesante. Cine cetește întâmplător o modestă publicație literară a mea, care se chiamă „Cuget Clar“, în care fac portretul scriitorilor

moderniști și al scriitorilor necuviincioși, pentru că am o simpatie deosebită, — un portret în fiecare săptămână, — cine se întâmplă de cetește revista aceasta a mea, poate să vadă, în numerele de curând apărute, două note: una despre literatura polonă, care se prezintă de d-ra Eftimiu, originară din Macedonia, care știe foarte bine bulgărește și alte limbi slave, — însă ceia ce ni-a dat d-sa supt formă de „antologie“, de fapt crestomatie, a literaturii polone nu prețuiește mult, fiind o culegere nereușită într-o limbă care este și de la Sudul și de la Nordul Dunării, dar nici într'un cas nu este adevarata limbă literară, și e păcat pentru bogata literatură polonă, — și eu ii cunosc traducerile de mult, de la Kraszewski și Sienkiewicz până la Prus.

Adaug că de sigur este bine a cunoaște romanul polon, poesia polonă, — mai ales romanul, — numai că se pune întrebarea: câtă vreme avem noi, pentru literaturile străine, în această scurtă viață a noastră, care este, pe de altă parte, solicitată de o mulțime de alte ocupații; de și acum, din fericire, nu mai facem politică, dar sănătate ocupații: orice Român, din nenorocire, de la trei la nouăzeci de ani, este sportiv și atlet: copii atleți, domnișoare atlete, domni atleți, doamne atlete, venerabile bătrâne atlete, moșnegi atleți și a. m. d., și, astfel, atletismul ni ia jumătate din timp și chiar mai mult, fiindcă jumătate facem noi atletism, iar din rest întrebuițăm jumătate ca să admirăm atletismul celorlalți.

Dar mi-a căzut în mâna, fiind la Venetia, și o admirabilă culegere, făcută de un Rus, din nuvela iaponesă. Își nu știu dacă nu s-ar putea întâmpla, cândva și undeva, să vorbesc și despre nuvela iaponesă, extrem de interesantă.

Deci iată două literaturi care reclamă pentru ele atenția.

Acum în urmă mi-a sosit o carte, de cel mai mare interes pentru noi, în limba estoniană. Se văd costume populare, care sănătătoare ca ale noastre, dar limba este o înșiruire de vocale pe care nicio ureche din lume, dacă nu este născută estoniană, nu le poate repeta.

Din literatura finlandeșă public și eu traduceri. Acum în urmă ieșe în „Cuget Clar“ traducerea din limba finlandeșă a unei foarte dramatice nuvele: lupta unui pescar din Finlanda cu o focă cenușie, subiect cu totul nou.

Fiind atât de literaturi străine, mari și mici, se pune întrebarea: din ce literatură să cetim și ce să cetim, potrivit cu timpul nostru? Căci, de sigur, cu tot dreptul național, consfințit prin tratatele de pace, sănătătoare multe țări, limbi și literaturi. Îndată ce ai un milion de locuitori, și se cuvine un Stat, — și din punct de vedere național nu e nicio obiecție, — chiar un milion de ignoranți săraci au dreptul să intemeieze un Stat, fie și incapabili de desvoltare și, după aceia, să scrie, în limba lor, o literatură pe care noi ar trebui să o cunoaștem și pe aceia.

Dar cât timp putem da noi literaturii englese? Răspunsul meu este: foarte mult timp. De ce?

Evident, niciun boier de la noi în secolul al XVIII-lea, de și ei erau proprietarii unor biblioteci admirabile, pe care oamenii de gust le adună acum din frânturile lor și se vede cu câtă pricină alegeau boierii de odinioară cărțile lor, și cu câtă neprincipiu le alege publicul de astăzi, căci în majoritatea lui adunăm la întâmplare, aruncându-le imediat după ce le-am cedit, — niciunul din boierii aceștia proprietari de biblioteci minunate nu a știut englezesc. Se întâmplă să treacă vre-un ambasador englez pe la noi, cum a fost un Chishull pe vremea lui Brâncoveanu, care a manifestat o deosebită simpatie pentru țara noastră, cu stimă pentru Domn și mai ales pentru acel aşa de invățat mare cărturar din timpul Brâncoveanului, Constantin Stolnicul Cantacuzino, — am retipărit și eu această călătorie a lui Chishull —, dar, când, în secolul al XVIII-lea, trecea, din când în când, nu numai un ambasador, dar un călător oarecare, dacă el era un fiu de lord, atunci ai noștri înțelegeau că este un „beizadea“ englezesc, și avem într-o cronică și povestea călătoriei a două „beizadele“ englezesci.

Pe Englesi ii putem socoti printre națiile care, când ne-au cercetat, au fost mai amabile cu noi, și mai ales ei nu ni-au făcut două injurii pe care mai toate celelalte națiuni ni le fac. Astfel iubiții noștri, foarte iubiți într'adevăr, Francesi le fac prea adesea. Cea d'intaiu este să spui că noi săntem niște admirabile copii ale poporului francez: uimim că săntem de deștepți, *întocmai* ca Francesii, — ceia ce însemnează că săntem deștepți de vreme ce ne asămănam cu ei, dar săntem proști fiindcă nu voim să fim noi însine. Și, al doilea, că România este țara cu cele mai frumoase femei, care, atunci când văd un Frances, sănătate în stare să alerge în fugă de la Vârciorova și până la Grigore Ghica-Vodă, doar l-or prinde, căci cel mai mare dor al lor este după parfumul francez și după ultimul jurnal de modă care a plecat din Paris.

Niciodată un Englez nu a spus că săntem o nație foarte cum se cade pentru că sămănam a fi Englesi. Ne-au prețuit, din potrivă, într'o măsură în care *nu sămănam* de loc a fi Englesi, în măsură în care săntem noi însine, ceia ce este foarte bine. Și, în al doilea rând, Englezii, cari au totuși foarte multe calități fizice, niciodată nu și-au închipuit că a inebunit toată populația feminină din țara noastră, de la șaisprezece la nouăzeci de ani, numai pentru faptul că a apărut un Englez în mijlocul ei.

Deci, călătorii foarte bogate, observații foarte adevărate, multă seriositate și multă modestie. Un călător de la 1821, Mac Michael, a dat și niște ilustrații foarte frumoase.

Englezii ne-au cunoscut atunci când drumul lor i-a adus pe la noi. Am avut nenorocirea că n'am fost pe drumul cel mare, care duce la Constantinopol trecând prin Belgrad, Niș și străbătând

Peninsula Balcanică în diagonală, astfel că, pentru ca să vină cinea la noi, trebuia să treacă prin Ardeal, prin pasurile Carpaților, care în vremea aceia nu erau peste măsură de deschise pentru circulația internațională.

Pe atunci, — aceasta este faza intâia, — noi nu cunoșteam din literatura engleză decât pe Shakespeare. Acum în urmă, — mărturisesc că amănuntul bibliografic îmi scapă, dar nu este de mult —, am cedit un studiu foarte bine făcut cu privire la pătrunderea lui Shakespeare la noi. S'a făcut numai prin traduceri franțuzești, dintre care pe unele le am și eu.

Traducerile acestea sunt făcute deci indirect, și, de fapt, Shakespeare nu se poate traduce în franțuzește, — în românește se poate, dar în franțunește nu, — pentru că nu pot să existe două limbi mai deosebite, nu chiar în trăsăturile lor, dar în forma literară la care s'a opriț limba francesă, decât acestea două. Așa încât poate să priceapă cineva pe Shakespeare după o traducere germană, — după una italiană nu, fiindcă este același lucru ca și pentru limba francesă. El se poate traduce într'o limbă slavă, pentru că limbile slave se acomodează cu partea mistică și misterioasă, de care vom vorbi, a literaturii engleze. Și într'aceasta e toată taina folosului pe care-l putem avea de la literatura engleză, și ea se poate traduce în rusește, în limba polonă și în alte atât de numeroase, dar nu totdeauna și simpatice, limbi slave.

Traducerile în românește ale lui Shakespeare sunt făcute, pe de altă parte, într'o vreme când, de și limba poporului era tot aşa de formată ca și acum, dar cărurarii, cari fuseseră crescunți grecește, nu găsiau felul potrivit de a se exprima. De multe ori e o tortură să vezi pe acești bieți oameni cari strămută idei din alte limbi în limba lor și nu știu cum s'o facă. Acum de curând am cedit o carte a doctorului Stefan Piscupescu, despre anatomie, cu considerații filosofice, religioase, etc. E ceva grozav cum se zbate el în noroiul unei limbi de mahala, care nu este limba poporului, și nu reușește să redea fineța și seriositatea cugetării umane trecută în domeniul literar.

Traducerile vechi fiind imposibile, între traducerile lui Shakespeare din engleză în românește sunt numai două bune, însă numai parțiale, făcute întâmplător de căte un diletant cum sunt eu, și de un profesor, care este d. Grimm. Numai că nici el, nici eu, nu avem vremea să traducem în întregime opera lui Shakespeare.

Acesta este curatul adevăr. Shakespeare se poate traduce în românește aproape cuvânt cu cuvânt, cu două condiții: să știi românește și engleză, și să ai simțul literaturii și poesiei în suflet. Ceia ce au făcut ceilalți traducători ai lui Shakespeare, cari au luat din franțuzește, prin urmare, dintr-o interpretare falsă, ca să ajungă la o interpretare mai falsă, e de răspins.

Între acei traducători sănt trei oameni foarte onorabili. Unul a jucat un rol foarte important în viața politică a noastră, P. P. Carp, care avea un mare talent oratoric; când scria însă, era cu totul altceva. A tradus foarte onest, numai căt traducerea lui nu prețuiește, cum se spune în limba vulgară, doi bani. Pe urmă au venit încă doi oameni cari știau perfect engleză, frații Ghica, fișii lui Ion Ghica. Traducerea lor a reușit mai bine decât a lui Carp, pentru motivul că mai rea ca a lui Carp nu se putea.

Nu mai vorbim de traducerile comandate de Teatrul Național, traduceri în care se întrebunțează două sau trei traduceri anterioare, și pe urmă intervine regisorul cu suprimirile lui, fără a mai vorbi de actorul care, une ori, nu înțelege mult din spiritul lui Shakespeare sau din deosebita interpretare a lui Shakespeare. Fiindcă eu am văzut la Londra, jucate de doi actori foarte mari, — unul era Hellen Thery, — două piese ale lui Shakespeare, dintre care una era *Hamlet*, dar nu Hamletul visător, sentimental, romantic, ci un Hamlet de-adreptul nebun, zbuciumat, brutal, care nu mi-a plăcut, dar în fine și aceasta este o interpretare. Însă a-l interpreta pe Shakespeare cu zahăr și cu pudră, cum il represințăm căte odată noi, în afară de admirabila infățișare a lui *Hamlet* de Manolescu, pe care l-am sfătuit să joace și *Othello*, care nu s'a bucurat de aceeași favoare ca *Hamlet*, felul acesta nu merge.

În afară de traducerile acestea, este una care poate servi ca mijloc de distracție ieftină. Fostul meu coleg, pensionar acum, — în deosebire de mine, care, printre un vot cerut, nu de mine, ci de răposatul dr. Marinescu, care voia să fie pe viață, dar să nu se prezinte la Senat singur, aşa că m'a luat tovarăș, rămân profesor pe viață, căci, de altfel, pentru pensionar, n'am aptitudini —, d. Mihail Dragomirescu, care nu știe engleză, a tradus din Shakespeare.

Îmi aduc aminte că are undeva un pasagiu în care i se spune lui Romeo: „Madame“. De unde vine „Madame“? Și, atunci, mi-a dat un răspuns, căci d-sa este dintre oamenii cari au răspunsul gata înainte chiar de a pune cineva întrebarea, — că „madman“ din engleză se traduce în românește prin „Madame“. Era și o teorie întreagă: de și Romeo e bărbat, cu toate acestea avea în momentul acela o atitudine care sămăna cu atitudinea unei femei și este bine deci să i se spună „Madame“. Se explică de ce această traducere se prezintă așa.

Shakespeare este însă ceva internațional, internațional mai de multă vreme. Știe toată lumea în ce fel Voltaire, care avea capul gros pentru Anglia, de și este considerat ca introducătorul în Franța al ideilor engleze și de și a stat în Anglia, a invățat engleză și a scris despre Englesi, având chiar intenția de a rămânea în Anglia, țară de neinchipuită libertate, — Anglia nu a fost niciodată o țară de libertate neinchipuită, așa cum credea el, dar el nu a înțeles niciodată istoria poporului englez, — consideră pe

Shakespeare ca pe un „nebun de geniu”, care trebuie imitat, dar și corectat.

Un scriitor către care se intorc astăzi simpatiile poporului italian și care este Ugo Foscolo, în vestitul lui roman sentimental *Iacopo Ortis*, enumera pe cei trei principali reprezentanți ai umanității în literatură, și între aceștia este Shakespeare. Își romanul lui Ugo Foscolo e dinainte de 1800, cea ce înseamnă că acest fiu al unui doctor din Insulele Ionice și al unei foaste văduve grecoaicice, fiindcă a unui cizmar, înțelegea pe Shakespeare mult mai bine de cum îl înțelegea, la Paris, Voltaire.

Dar, vedeti, încă de atunci, înainte de 1800, Shakespeare devenise, de și atât de caracteristic englez în ceea ce este mai interesant din firea poporului englez, un scriitor internațional.

A venit o altă generație, — trecem peste aceia de la 1820-1830 —, care ea a tradus mai întâi pe Shakespeare. Trecem peste generația aceasta, de la 1860, care, cum arătam, l-a tradus prin Carp și frații Ghica, și ajungem la oamenii de la 1890.

Oamenii de la 1890 au cunoscut literatura engleză tot prin traducerile franceze și anume printr'o foarte mare binefacere pe care au făcut-o traducătorii francezi, cari erau foarte numeroși atunci și foarte buni, și din rusește și din polonă, — pentru limbile slave erau de obiceiu femei, de oarecare vrăstă, așezate la Paris. Mulțumită lor, acestei serii întregi de traducători de profesie, Francesii au invățat pentru prima oară ce este literatura străină, fiindcă Francesul de obiceiu nu cetește decât literatura francesă și, când cetește totuși vre-o alta, o înțelege în felul său. Noi am fost foarte puțin băgați în samă, atunci când ne-am tradus noi însine, sau când am scris direct în franțuzește.

Va să zică, pe la 1890 au apărut, — cine este din generația mea își mai aduce aminte, — acele cărți cu coperta roșie, cu litere foarte mici, fără nicio ingrijire în ce privește tiparul, în care se dădeau traducerile din literatura engleză. A fost tradus Dickens, a fost tradus Thackeray, în cele două de căpetenie opere ale sale, apoi George Eliot, până și Gaskell și alții, cari puteau să fie traduși sau se putea să nu se impărtășească de traducere.

Cred că s'a întâmplat următorul lucru: toate traducerile acestea, numeroase și în general bine făcute, Francezii, pentru cari au fost cerute, nu le cetiau, fiind literatură străină, dar străinii cari știau franțuzește le-au intrebuințat în cea mai mare măsură. A fost deci un fel de pașaport internațional dat de Francezi prin ele. Eu am cedit întreaga serie într'un timp când eram, încă în țară, foarte Tânăr și nu mă invățase nimeni englezesc, cum de fapt nu m'a invățat nimeni nici pe urmă, cea ce se observă din felul cum pronunț, ci m'am invățat singur și în aşa fel încât la nouăsprezece ani, acum vre-o jumătate de secol, eu știam literatură engleză mult mai multă decât mulți dintre specialiștii cari, de altfel, în momentul acela nu existau în țară.

Dar iată o inițiere a noastră în altceva decât drama engleză; decât tot ceia ce cuprinde drama aceasta engleză ca spirit istoric, ca o creațiune, în domeniul irealului, a imaginării celei mai extraordinare, mergând până la culmile cele mai îndrăznețe, și iarăși decât domeniul misterului, care, în ce privește literatura engleză, pornește încă din timpul când Englesii nu scriau engleză, pentru că o făceau până în secolul al XIV-lea, afară de *Cronica Anglo-Saxonă*, frantuzește, într-o francesă mai mult sau mai puțin colorată, potrivit cu limba care se vorbia de obiceiu, dar până la Chaucer, care înseamnă cizmar, *chaussier*, până la „*Povestirile din Canterbury*” ale lui, ei nu scriau engleză. Încă de atunci, în cea mai mare parte la dânsii s'a creat în epopeia medievală ciclul lui Arthur, tot ce poate fi mai potrivit cu sufletul englez și de care acest suflet e aşa de legat, încât ciclul lui Arthur invie în secolul al XIX-lea prin Tennyson, acest mare poet englez și unul din cei mai mari ai epocii, care, la moartea prințului Albert, a presintat reginei văduve „*Idilele Regelui*”. Albert nu a fost rege, de și a condus Anglia, dar, când a fost vorba să vină cavaleriei și doamnele din ciclul lui Arthur, ei și ele, prin vraja lui Tennyson, n'au lipsit de la adunare.

În perioada la care am ajuns, Români cunoșteau o parte, dar numai o parte din sufletul englez. Fiindcă s'a întâmplat că scriitorii aceștia victorieni au, din spiritul englez, două insușiri, dar li lipsește cea de-a treia, care este mai prețioasă pentru noi decât celelalte două, pe care le avem și noi, pe când cea de-a treia, chiar dacă o avem, o acoperim și nu ne inspirăm de la dânsa.

Dickens, de la care a luat Nicolae Gane povestea Hatmanului Baltag, este un admirabil notator al faptelor mici, din care se alcătuiește o povestire mare, capabilă de a da o idee despre viața unei societăți întregi, pe când romancierul frances alege un număr oarecare de fapte pe care le prezintă logic. La Dickens nesfârșitele detalii din care se compune traiul de toate zilele sănt prinse și legate cu obiectivitate voită, și în felul acesta simți, de fapt, vuind în jurul tău lumea. Dar genul acesta al realismului cu tușe mici, se întâlnește și la alte literaturi. Se întâlnește de multe ori, încă mai bine, în literatura naturalistă francesă; sănt insușiri pe care Dickens, care nu știa să aleagă în de ajuns, care scria *d'abondance*, nu putea să le deosebească. Se vede, în „*Bâlcijul Vanităților*” și în „*Cartea Snobilor*” ale lui Thackeray, analiza tuturor păcatelor unei societăți devenită artificială. Cred că amândouă aceste cărți ar trebui traduse pentru binele societății românești, care trebuie să se deprindă și ea de a se imbulzi la „*Bâlcijul Vanităților*”, foarte frecventat, ba chiar din ce în ce mai frecventat. Să zicem că se întâlnește unul dintre noi care momentan nu are ocupație politică și nu este nici ministru: se face cu bunăvoieță o comisie supra-ministerială în care el e numit președinte. Apare dintr'odată un program pe care-l aproba toată lumea, fiindcă nu

e nimic nou într'insul. Dar, cum lucrurile se par foarte grele, trebuie să vină cineva din presă ca să i le explice. Am luat un cas la întâmplare, fără a mă gândi neapărat la persoană, și acest cas ar intra în „Bâlcii Vanităților“. Iar, în ce privește snobismul, trăim în el cu fiecare moment: snobul din noi se zbate necontenit; nu ne lasă să trăim ziua și să dormim noaptea.

Oamenii nu sănt răi, de multe ori sănt și inteligenți, spirituali, plăcuți, de cea mai bună societate, dar este ceva de nesuferit în genul insuși al snobismului. Sânt casuri când genul este simpatice, dar e infățitat de oameni antipatici, sănt însă și casuri când genul insuși este antipatic și poate fi reprezentat prin oameni foarte simpatici, cari nici nu-și dau sama de cum sănt.

Snobismul și „Bâlcii Vanităților“ se întâlnesc și în alte literaturi. Iată un cas care intrece pe al lui Thackeray: a apărut cândva în Olanda un mare scriitor pe care să nu-l lauzi prea mult față de Olandesi fiindcă ei se supără, căci nimeni n'a lovit mai sălbatec în anumite defecte naționale decât el, în carte sa *Max Havelaar*, tradusă și în nemțește, nu și în franțuzește; – eu am toată seria operelor lui în limba olandeză, pe care o cetesc curent. Multatuli, pe care l chema Decker, a scris această frumoasă poveste, în care sănt arătate toate păcatele pe care funcționarii din coloniile olandeșe, pe vremea lui, le comiteau. Sîi această carte ar trebui să fie tradusă la Fundațiile Regale, unde se macină nisip de dimineață până seara, când s-ar putea măcina grâu ca să iasă făină bună. Multatuli este, de altfel, aşa de puțin cunoscut, încât un invățat german, din speță ignorantă, rară odinioară, acum foarte deasă, într'o istorie a literaturilor contemporane, scria: Max Havelaar, care a scris o carte Multatuli. Puțin pe dos, dar n'are importanță când omul este savant.

Multatuli a infățitat ipocrisia olandeză în aşa fel cum niciodată Thackeray nu a putut prezinta ipocrisia engleză. Iată un exemplu: o familie foarte onestă, care se prezintă în afară unită; frații se iubesc între ei și au mare respect pentru mama lor; mama însă este paralitică. Familia trebuie să se mute, și atunci se adună un consiliu pentru a hotărî asupra modului cum o să fie mutată mama pentru a costa mai ieftin. Toți o iubesc foarte mult și au respect pentru dânsa, economia este însă economie. Hotărîrea consiliului de familie este să o lege de un scaun și s'o coboare pe fereastră într'o barcă. Fiii au crezut că aceasta este cea mai bună soluție și au convins pe bâtrâna, care a înțeles că nu trebuie să se facă prea mari cheltuieli cu deplasarea ei.

Dar este la Englezii un al treilea caracter, care se găsește, nu numai în poesie, dar și în teatrul englez mai vechiu, alături de aventură și de admirabilă imaginație care face farmecul cel mare al lui Shakespeare și al intregii serii de contemporani ai lui, în cap cu Ben Johnson, cu Marlowe și cu alții mai mărunți, cari s'au menținut mai puțin în gustul public. E spiritul celtic, care domină

mintea engleză mult mai mult decât cred cea mai mare parte din scriitorii englesi ei însăși.

Când este să se cerceteze din ce elemente este compus marele popor englez, răspunsul este: din Anglo-Saxoni. Dar, în ciuda teoriilor pe care un Collingwood și, acum în urmă, și un Reginald Lennard, în volumul de omagiu pentru d. Dopsch (1938), le opun vechii păreri a lui Haverfield, care se unia, pentru Anglia, la ce credea, pentru Franța Fustel de Coulanges, care este apportul Anglo-Saxonilor în compunerea poporului englez?

A venit un număr oarecare de pirați anglo-saxoni și iuți, un lagăr. Lagărul are tot atâtă importanță câtă o au Francii în compunerea poporului francez, și să nu mai vorbim de rătăcirea cuiva, a unui profesor de la Cluj, Diculescu, care voia ca noi toți să ne coborim din Gepizi, cari ar fi avut în formația poporului românesc un mai mare rol decât chiar Francii în compunerea poporului francez și apoi un canonice de la Oradea-Mare s'a ridicat indignat ca să spue: Români să vie din Gepizi? Dar noi? Avem și noi Gepizii noștri: Secuii; nu știu dacă Secuii s-au arătat foarte incântați că, în loc să fie Huni, li se propune să fie Gepizi. Anglo-Saxonii au fost deci foarte puțini.

Trebuie să mai notăm alt element germanic, Danesii, cari, mult mai târziu, au stăpânit și ei Anglia.

De sigur că anumite instituții au origine anglo-saxonă. Dar aceasta nu crește ce poate da prezența unui lagăr într-o țară cucerită. Adecă Italienii din Nord, fiindcă țara se chiamă „Lombardia” și unele aşezăminte vin de la Longobarzi, sănăt mai puțin Latinii, amestecați și cu Celți, decât ceilalți Italieni? De fapt, tot în volumul citat mai sus, supt influența curentului pangermanic, s'a încercat această afirmație, de d. Walter Goetz, într'un studiu „Iivirea naționalității italiene”.

Continuu a crede că e foarte mare greșală să admitem că elementul hotăritor în alcătuirea poporului englez îl constituie Anglo-Saxonii, Germanii. El nu intră în comunitatea germană, și o dovadă este că s'au cheltuit cele mai mari silințe pentru a se ajunge la o înțelegere cu Germanii fără a fi reușit vre-o dată. Pe vremea sa, Carlyle avea o deosebită simpatie pentru Frederic al II-lea de Prusia și a scris o lungă istorie a acestui rege, în care, după obiceiul său, se luptă cu istoricii erudiți, pe cari-i numește „uscați ca praful” (*Dry as dust*). Carlyle avea admiratie pentru Bismarck, ca om al faptei și el, și pentru tot ce era german. Germanofil convins, merse până la a refuza o decorație engleză, ca să fie încântat când i se oferia una germană.

După războiu s'au făcut încercări mari de a întinde o mâna împăciuitoră Germanilor. Si drumul unui delegat englez la Praga ca să pedagogiseze pe bieții Cehi, cari primesc în situația lor orice profesor, și, în același timp pe teribila treime germană, este încă o dovadă. Niciodată Anglia nu a jucat un rol mai mare decât

acum, când se duce să învețe buchile și pe naziștii de la Berlin, de și nu știu dacă Lord Runciman, al cărui fiu, un bizantinolog foarte distins, a fost și la noi, poate să învețe pe Henlein și prietenii lui de la Berlin. În general însă, cu toată silința de a face să intre Englezi în comunitatea morală germanică, nu se reușește.

Îmi amintesc o vorbă foarte frumoasă a unui mare istoric și filolog german, unul din ginerii lui Mommsen, Wilamowitz Mœlendorf, care-mi scria, vorbind de Români: și la Români trăiește de sigur națiunea de la început, iar tot ce vine de-asupra e lucru adaus, pentru că rasa și spiritul rasei sănt acel lucru de la început.

Rasa de la început în Anglia e însă rasa celtică. Peste dânsa Romanii au dat anumite formule, cu o proporție de sânge roman foarte redusă, o recunosc. Li-au urmat Germanii, cu dublul lagăr al Anglo-Saxonilor și luților și acela al Nortmanilor, Scandinavi cu alte caractere. Apoi, peste Celții, de basă, năvala normandă, prin tot aportul ce l-a adus ca instituție și limbă, au însemnat supunerea unei influențe românice. Așa incât, pe lângă fondul celt mai mult sau mai puțin prelucrat germanic, se adaugă ce a venit din Franța, unde celismul s'a amestecat cu profunda influență română din epoca zisă gallo-romană.

De aceia literatura engleză are caracterele acelea pe care nu le întâlnеști nicăieri. La Francesi, influența romană a fost așa de puternică, încât a înăbușit anumite cerințe de suflet. Francesii au fost disciplinați peste măsură, și anumite lucruri care veniau din vechiul lor fond etnic ar părea dispărute. Ca să se întâlnească o anume duioșie, trebuie să se caute în literatura franceză din Belgia, la Maeterlinck sau la cutare vestit poet din timpul războiului, ca Verhaeren. Francesul își impune o obiectivitate, pe care în fundul sufletului său, — cum se vede din literatura populară a lor, foarte săracă, dar care există totuși, sau în anumite nuanțe dialectale, — n'o are așa de mult. Copilul este luat din primii ani și supus unei transformări. El intră într-o fabrică școlară, și din fabrica aceasta, admirabilă ca rezultate de cunoștință, — la care școlile noastre nu ajung nici pe departe, — ieșe ceva care reproduce cugetarea logică română mai mult decât gândirea lirică: ceva care, în formele acestea, se poate intinde pretutindeni.

Englesul nu se lasă „fabricat”, — acesta este marele lui merit; el poate trece prin toate școlile și rămâne tot el. Rămâne astfel, nu numai în legăturile cu momentul prin care trece, ci și cu tot ce a fost înaintea lui. El este moștenitorul fără cunoștință al unui întreg tesaur, din care înțelege a cheltui o fărâmă de aur.

Literatura engleză este totdeauna emoționată și emoționantă; la dânsa este ceva care nu se găsește în altă literatură pe care o avem înaintea noastră; totul vine dintr-o atmosferă. Ceia ce ni place mai mult la Shakespeare nu este povestea, fiindcă povestea este absurdă și de multe ori copilariească, ci presintarea ei. *Hamlet* în întregime, așa cum s'a dat la Teatrul „Ligii Culturale”, — și sănt mo-

mente când simțul nostru de realitate se împotrivește și cere să trecem peste anumite părți mai răpede, — nu este artă, fiindcă Shakespeare este în afară de ceia ce numim noi artă, de lucrările pregătitoare ale scrișului. Acum de curând, un scriitor căruia și că om ii acord cea mai mare afecțiune, d. Brătescu-Voinești, ne trimete pentru meșteșugul literar la Caragiale. De sigur, Caragiale este un scriitor *definitiv*, dar prea definitiv, uscat și sec cum nu se poate închipui. Poate fi cineva un scriitor de o mare valoare și cu toate acestea să nu fie vibrant. El e și contra oricării vibrații, pe care o consideră ca pe un element de inferioritate, de sentimentalitate stupidă. D. Brătescu-Voinești ni spune: uitați-vă la Caragiale și invătați de la dânsul, urmați pe Boileau, care spune: „Vingt fois sur le métier remettez votre ouvrage...”

Aceasta, fie spus în treacăt, nu, se poate, fiindcă noi nu săntem o unitate permanentă, ci o succesiune de stări de spirit. Sântem aşa în momentul de față, dar ceia ce va fi după trecere de un ceas se potrivește mai mult sau mai puțin cu aceasta, prin amintirile pe care le-am avea din acest moment. Literatura nu este decât reproducerea a ceia ce ești în momentul când scrii, iar, când revii, ești alt om; ștergi ce ai scris, poți să ștergi așa până ce vei muri, regretând foarte mult că nu poți introduce și de pe lumea cealaltă o nouă stare de spirit. Interesantă e starea de spirit din momentul creațiunii, și atât.

Shakespeare nu se interesa dacă aceia ce este astăzi va rămânea.

Ceia ce ne face pe noi însă să ne confundăm cu dânsul în același sens al vieții și să găsim cu ajutorul lui ceia ce noi n'am putea găsi fără dânsul, este spiritul celtic.

Contemporanul lui, Spencer, are o foarte frumoasă poemă, în care se întâlnește aceiași mitologie ca și în „Visul unei nopți de vară”, căci toate vin din aceiași lume, care nu a trăit niciodată, ca și ciclul lui Atthur. Este același lucru: vechi evocări celtice.

Dacă merge cineva mai departe în literatura engleză, întâlnește protestanismul, luptându-se la Milton împotriva a ceia ce nu intră în categorica rationalismului calvin din „Paradisul Pierdut”. Simți un spirit care vrea să scape, dar, pe care-l rechiamă predicatorul care se găsește în amvon cu cartea sfântă în mâna, și de acolo rezultă această operă, care într'o parte recunoaște incapacitatea de a da ceva mare, care să nu fie mistic, iar, de altă parte, păstrează acel aspru, une ori răgușit, puritanism engles, ieșit biruitor în lupta cu catolicismul.

Anglia se îndepărtează, îndată, de tradițiile ei. Carol al II-lea și fratele său, Iacob, — care a stăpânit până la revoluția din 1688, — vin cu spiritul de la Versailles, și astfel vechiul sens mistic al literaturii tradiționale a ciclului lui Arthur se găsește supt cheie. Odată era cheia de fier a teologului, acum e cheia de aur a curteanului. Dar erau oameni și în afară de Curte, și iată că sosește, din dealurile lui, Burns, și oamenii cu jabou de dantelă, cu

tocuri roșii și săbiuțe de Versailles, cu peruci pudrată își dău sămă de ei însiși, se recunosc din nou în esență lor națională. De aici înainte se adaugă și elementul istoric. Curentul este neintrerupt.

Totuși va interveni, pe la jumătatea noului secol, ceva din spiritul „economist”, din spiritul pe care în Franța îl reprezintă Auguste Comte, spiritul positivist. Avem epoca marilor romancieri „naturaliști”.

Dar poesia își continuă tradiția, care nu este altceva decât continua scufundare în mister, ridicarea misterului mai sus decât tot ceia ce dă definită formulare și definitive a vieții.

Dar noi în sine nu săntem, cum o arată poesia noastră populară, decât oamenii misterului. În zădar am trecut prin atâtea forme: prin forma slavonă, care nu era pentru noi, prin forma fanariotă, potrivită pentru altă lume, care toate nu s-au prins de sufletul nostru; în zădar am intrat la invățătura franceză, Francesii făcând din noi niște perfecte păpuși ale unei educații în care era trei sferturi păpușerie. Îndată ce a sunat însă versul poesiei populare, — ca pentru Burns în Anglia —, îndată ce a răsunat graiul din cronicari ca pentru școala istorică acolo, ne-am răpezit, lacomi, asupra acestor izvoare de inspirație.

Aceasta este marea schimbare care s'a produs în literatura noastră de pe la 1870 și care este intrupată în chip aşa de minunat în Eminescu, care, în forma lui, are ca un mister musical în vers pe care nicio analiză nu cste în stare să se lămurească. A crede că s'a prins astfel taina lui inseamnă a-l face să scadă în primul rând pe dânsul, care niciodată nu a făcut aşa ceva, ceia ce nu l-a impiedecat de a introduce în scrisul său acea taină pe care e zădarnic să încercăm a o analiza.

Cu tradiția misterioasă și mistică a literaturii engleze se înfrătește deci fondul nostru național însuși, care este plin de mister și care, îndată ce se găsește în apele acestea ale misticismului, se inoiește cu desăvârșire și este cu totul altul decât ce fusese totdeauna.

Dacă dorim să se simtă școala prin care am trecut, cărțile pe care le-am citit, atunci să ne inspirăm numai de la acele literaturi care ni vor da în măsura cea mai mare aceste lucruri; dacă dorim însă a întări nota fundamentală din noi prin nota fundamentală corespunzătoare din ființa morală a unui mare popor, să cetim literatura engleză și, cât putem, să cetim în limba engleză însăși.

